

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

БАДЬОРА Сергій Миколайович

УДК 376.58(477.8)(091):343.811

**ПРОБЛЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ВИХОВАНЦІВ РЕЖИМНИХ УСТАНОВ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В
ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ (ІІ ПОЛОВИНА ХХ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України
Євтух Микола Борисович,
академік-секретар відділення педагогіки
і психології вищої школи АПН України.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Оржеховська Валентина Михайлівна,
Інститут проблем виховання АПН України,
завідувач лабораторією превентивного
виховання;

кандидат педагогічних наук
Пихтіна Ніна Порфирівна,
Ніжинський державний педагогічний
університет імені М.Гоголя,
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 14 травня 2009 року о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 10 квітня 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Д.Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На зламі двох тисячоліть, в умовах кардинальних соціальних змін, що відбуваються в Україні, перебудовується й психологія людини, її погляди, переконання, звички, моральні цінності, соціальні ролі. І коли одні переживають аналогічні перетворення порівняно легко, то для інших вони стають мало не особистою трагедією, спричиняючись до дискомфорту, депресії, стресів, алкоголізму, наркоманії, бродяжництва, соціальної деградації, правопорушень. Це особливо небезпечно, коли до окресленої категорії осіб потрапляють неповнолітні. Вони більшою мірою, ніж дорослі, переживають труднощі в діяльності, спілкуванні, самовизначенні у соціумі, що, ясна річ, призупиняє їхній особистісний розвиток. Виникають певні ніші, в яких віднаходить себе “незручна” дитина. У науці таких дітей, підлітків прийнято називати важкими, важковиховуваними, бездоглядними, дискомфортними, девіантними. Такі характеристики, що маніфестують різний ступінь соціально-педагогічного чи психологічного неблагополуччя особистості, яка розвивається, виступають свідченням загальної риси описаної категорії підлітків – дезадаптованості.

У ситуації соціальних перетворень найуразливішим виявляється підліток. Навіть цілком благополучні, на перший погляд, сучасні діти відчувають страх перед майбутнім, побоюються ставати дорослими, хворобливо переживають зраду, самотність; покладаються переважно на себе і почасти – на батьків, не довіряючи політичним лідерам; мають власну думку стосовно перебудови суспільства; відстоюють право на ранню самостійність; не бажають служити у війську; усвідомлюють своє безправне становище в суспільстві. Усезагальна соціальна фрустрація в Україні виявляється у підлітків зазвичай не в депресивній, а в агресивній формі, тому, скажімо, вони визнають бійку цілком прийнятним способом відстоювання власних ідеалів, вбачаючи в останніх передовсім певні особистісні якості. Образи та моральні цінності літературних героїв, історичних постатей, як ідеал для наслідування, зведені в нинішньому дитячому сприйнятті нанівець. Помітну негативну роль у духовному занепаді особистості дитини відіграють і сучасні засоби масової інформації.

Наслідком дезадаптованості неповнолітніх часто стають вияви ними девіантної поведінки, правопорушення та злочини. З кожним роком зростають негативні соціальні наслідки, завдані цими явищами, моральні й матеріальні втрати. А злочинність неповнолітніх стала на сьогодні значно суспільно небезпечнішою, ніж у всі попередні роки.

Нинішню ситуацію з історико-педагогічним осмисленням проблеми попередження девіантної поведінки неповнолітніх маємо всі підстави вважати незадовільною. Більшою мірою це стосується профілактичної роботи з підлітками, які виховуються в режимних установах, підпорядкованих різним відомствам. Дотепер відсутні синтетичні фахові дослідження психолого-педагогічних підходів до тлумачення соціогенетичної, біогенетичної, теологічної концепцій психологічного розвитку людської особистості; відчувається брак наукових розробок, де узагальнювався б попередній досвід

щодо педагогічного впливу на осіб, які за умови збігу певних обставин здійснюють асоціальні вчинки, скоюють злочини (у тому числі – повторно). На часі також аналіз новітніх педагогічних розробок, що потребують практичного впровадження у навчально-виховний процес відповідних закладів, установ.

Дослідження педагогічного доробку періоду другої половини ХХ століття, що характеризується численними реформаторськими зрушеннями в освіті, кардинальним переосмисленням традиційної системи виховання, енергійними спробами пошуків нових теоретико-методологічних основ навчання та виховання підростаючого покоління сприятиме як подальшому розвитку педагогічної науки, так і виробленню практичних рекомендацій для посадових осіб, яким делеговані обов'язки зі створення організаційно-педагогічних умов для корекційної роботи з неповнолітніми девіантами.

Історіографічний аналіз дає підстави твердити, що різноманітні аспекти проблеми поведінкових виявів дітей і підлітків віддавна перебувають у фокусі наукових спостережень. Назвемо, у зв'язку з цим, імена античних мислителів Арістотеля, Демокріта, Платона, видатних учених Я.Коменського, Й.Песталоцці, Й.Гербарта, А.Дістервега та ін.

Першість у розробці окресленої проблеми на українських теренах належить мислителям доби Київської Русі. Йдеться про “Руську правду”, “Ізборник” Святослава, “Поучення” Володимира Мономаха, “Настанови багатіям” Іоана Грішного, “Статут” Федора Студита, “Бджолу”, “Книгу приповістей Соломонових” та ін.

Чимало уваги питанням корекційної роботи з неповнолітніми приділено в працях відомих педагогів-просвітителів минулого – О.Духновича (сформулював засадничі принципи шкільного “порядку”, що ґрунтуються на “добрих звичаях”), М.Пирогова (висновки про домінуючу роль учителя в поліпшенні моралі підростаючого покоління), К.Ушинського (теза про виховання як цілеспрямований процес формування “людини в людині”), Т.Лубенця, А.Макаренка, І.Соколянського, В.Сухомлинського та ін.

Вагомим є внесок у дослідження психолого-педагогічних основ проблеми таких учених, як І.Бех, А.Богуш, В.Бондар, В.Бутенко, Л.Виготський, М.Євтух, І.Зязюн, А.Капська, Е.Карпова, В.Кащенко, Ю.Ковалевська, І.Кон, Г.Костюк, О.Лазурський, М.Ніженський, Л.Орбан, С.Сисоєва, М.Фіцула та ін.

Маємо підстави констатувати, що на нинішньому етапі вченими з'ясовані такі аспекти порушеної проблеми: мотиви виникнення девіантної поведінки дітей і підлітків, шляхи її діагностики та профілактики (В.Баженов, А.Белкін, І.Козубовська, Л.Кондрашова, Е.Костяшкін, О.Кочетов, В.Оржеховська, І.Парфенович, Г.Пономаренко); психологічні особливості правопорушень неповнолітніх і специфіка коригування їх поведінкових відхилень (С.Белічева, І.Доллард, В.Ковальов, Н.Пихтіна, М.Раттер, Г.Товканець). Чимало цінних спостережень містять і дисертаційні праці, виконані за останні роки. Йдеться, зокрема, про дослідження П.Вівчара “Особливості морального виховання неповнолітніх, засуджених у виховно-трудовах колоніях” (1998), І.Звереві “Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні” (1999), Т.Андронюк “Пропедевтична робота з підлітками, схильними

до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі” (2002), Н.Онищенко “Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських організацій” (2003), О.Шарапової “Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки молодших школярів” (2003), І.Хозраткулової “Педагогічні засади виявлення та подолання насилля у підлітковому середовищі” (2003), Л.Вейланде “Підготовка студентів до роботи з підлітками девіантної поведінки” (2005) та ін.

Заслужують на увагу й дослідження таких аспектів проблеми девіантної поведінки, як психологічний (В.Бараннік, Т.Ваврик, І.Пономаренко та ін.), соціологічний (О.Волянська, А.Демічева, А.Капська, Т.Перепелиця та ін.), філософський (В.Білецький, Л.Котляров та ін.), кримінологічний (В.Бурдін, Т.Кальченко, А.Нікітін), медичний (М.Буянов, Т.Мозгова, О.Селецький та ін.), лінгвістичний (Н.Грозян) і навіть архітектурний (А.Ахаїмова – авторка дисертаційної праці “Принципи архітектурно-планувальних рішень соціально-реабілітаційних центрів (для безпритульних дітей та підлітків)”).

Як свідчить аналіз джерельної бази, в арсеналі сучасної науки є чимало обґрунтованих положень і висновків, що стосуються різних питань, пов’язаних з поведінковими відхиленнями дітей і підлітків. Водночас зазначимо, що на сьогодні малодослідженими залишаються форми вияву девіантної поведінки вихованців режимних установ для неповнолітніх, чинники її детермінації, не розроблені науково обґрунтовані рекомендації щодо педагогічного забезпечення й ефективного здійснення попередження девіантної поведінки обраної для аналізу категорії, не з’ясоване місце окресленої проблеми в історії української педагогіки останніх десятиріч.

Отже, недостатня наукова розробка, соціально-педагогічна значущість проблеми, потреба її розв’язання крізь виміри комплексної педагогічної корекції, а також сьогочасні практичні потреби зумовили вибір теми дисертації **“Проблеми попередження девіантної поведінки вихованців режимних установ для неповнолітніх в історії вітчизняної педагогіки (II половина XX ст.)”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у відповідності до Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Зміст освіти, форми, методи і засоби підготовки вчителів», що затверджений Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова 27 січня 2005 року, протокол № 5 і є складовою теми кафедри теорії та історії педагогіки «Історія освіти педагогічної думки України в контексті підготовки вчителя». Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 24 березня 2005 року) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29 квітня 2005 року).

Хронологічні рамки дослідження – друга половина XX століття. За вихідну межу обрані 1950-ті роки, пов’язані зі складним і суперечливим процесом лібералізації суспільства, який, проте, сприяв громадському пробудженню та

національному відродженню в Україні. Верхньою межею є 1990-ті роки – період, коли гостро постало питання про підвищення рівня освіти та впровадження концепції національної школи.

Метою роботи є виконання системного історико-педагогічного аналізу проблем попередження девіантної поведінки неповнолітніх вихованців режимних установ України другої половини ХХ століття в контексті актуальних питань розвитку сучасної педагогічної теорії та практики.

Реалізація цієї мети передбачає послідовне виконання таких **завдань**:

1. Уточнити поняття “девіантна поведінка”.
2. Схарактеризувати типи девіантної поведінки дітей і підлітків та основні її причини.
3. Визначити роль, основні функції, принципи діяльності пенітенціарної школи.
4. Висвітлити мету, завдання, зміст, методи, форми та принципи організації профілактичної роботи з девіантними особистостями.
5. Окреслити шляхи вдосконалення правовиховної роботи в режимних установах, де утримуються неповнолітні девіанти.

Об’єктом дослідження є вияви негативно-девіантної поведінки особистості, причини й умови формування особи неповнолітнього девіанта.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні концепти попередження девіантної поведінки вихованців режимних установ для дітей і підлітків в Україні (друга половина ХХ ст.).

Методи дослідження. Робота ґрунтується на діалектичному методі, принципах єдності історичного та логічного, теоретичного й емпіричного, що уможливають розгляд взаємозв’язків особистості з соціумом в аспекті розвитку девіантних процесів як органічної складової соціальної поведінки. Аналізуючи соціально-педагогічні явища, застосовані загальнонаукові методи дослідження: історичний (з’ясування ступеня наукової розробки проблеми); історико-ретроспективний (осмислення концептуальних положень, на яких ґрунтується педагогіка девіантної поведінки); структурно-функціональний (характеристика девіантної поведінки як системного феномена); логіко-семантичний (визначення понятійного інструментарію роботи). Враховані й ідеї філософії освіти та сучасна парадигма виховання особистості.

Теоретико-методологічною основою дисертації стали праці М.Алемаскіна, Б.Аязова, А.Гонеева, Л.Зюбіна, В.Кащенко, А.Кочетова, І.Міньковського, В.Мясищева, Д.Фельдштейна та інших дослідників, де висвітлюються психолого-педагогічний, психобіологічний, кримінологічний та інші аспекти проблеми девіантної поведінки неповнолітніх.

Значний інтерес становили для нас і висновки, що містяться у фундаментальних роботах з історії вітчизняної педагогічної думки (Л.Артемова, А.Бандура, І.Бех, А.Богуш, Л.Вовк, М.Драгоманов, М.Євтух, І.Зязюн, А.Макаренко, С.Русова, В.Сухомлинський, О.Сухомлинська, О.Савченко, М.Стельмахович, М.Фіцула та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* у вітчизняній педагогіці узагальнені загальнопедагогічні проблеми попередження

девіантної поведінки вихованців режимних установ для неповнолітніх в Україні другої половини минулого століття; системно проаналізована проблема соціально-негативної девіантності крізь виміри соціально-економічних, психологічних, медичних і педагогічних чинників; *уточнене* поняття “девіантна поведінка”; *подальшої розробки набули* теоретичні й прикладні питання, які пов’язані з профілактикою девіантної поведінки дітей та підлітків, *систематизовані* підходи до визначення методів і форм організації корекційної діяльності в режимних установах.

Практичне значення дисертаційного дослідження. Фактичний матеріал, теоретичні положення та висновки дисертації можуть бути використані в процесі підготовки й читання нормативних курсів і спецкурсів з історії педагогіки, психології, кримінології у вищих навчальних закладах. Здобуті результати можуть використовуватися в подальших історико-педагогічних дослідженнях, стати відправним моментом при створенні монографічних праць відповідної проблематики, підручників і посібників з педагогіки, а також знайдуть своє застосування в практичній роботі вчителів загальноосвітніх навчальних закладів різних типів.

Результати наукового дослідження *упроваджені* у навчальний процес Навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Київського національного університету внутрішніх справ (довідка № 1/147 від 02.06.2008 р.), Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка № 12 від 18.06.2008 р.)

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедр: теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова; корекційної психопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова, оприлюднювалися в доповідях і виступах на наукових, науково-практичних конференціях: десятій Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті» (Рівне, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Київ – Рівне, 2007); Третій науково-практичній конференції «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2008).

Публікації. Основні наукові результати дослідження викладені у 7 статтях опублікованих у провідних фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (180 найменувань). Загальний обсяг – 227 сторінок, із яких 209 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтована актуальність обраної теми, сформульовані мета і завдання роботи, окреслені об’єкт, предмет, методи дослідження, визначене теоретичне і практичне значення дисертації, наведені дані про апробацію отриманих результатів.

У першому розділі **”Проблема девіантної поведінки особи: теоретико-методологічний аспект”** розглянуте поняття девіантної поведінки, проаналізовані причини її виникнення та генезу.

Своєрідність поведінки індивіда залежить від характеру його взаємин з групами, членом яких він є. Неадекватність поведінки виявляється, зокрема, в переоцінці особистістю власних можливостей, у нерівнобійності вербального та реального планів, послабленні критичності при контролі за реалізацією програм поведінки. Водночас однією з помітних причин сучасної безпритульності, бродяжництва, екстремізму є відсутність належної психологічної підтримки дітей і підлітків. Наслідком цього часто стають прояви **девіантної** (від лат. *deviatio* – відхилення) поведінки – специфічного способу зміни соціальних, правових норм і очікувань шляхом демонстрації ціннісного ставлення до них. Йдеться про систему вчинків чи окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам. Основні види девіантної поведінки – злочинність і кримінально не каране (непротиправне) аморальне поведіння (систематичне пияцтво, стягання, сексуальна розбещеність тощо). Зв’язок між цими різновидами полягає в тому, що вчиненню правопорушень часто передують послідовно аморальна поведінка особи. Як свідчать спостереження, девіантна поведінка часто стає наслідком патогенної, психічної чи соціальної дезадаптації підлітка. На відміну від простих відхилень у поведінці, вона спричиняється до вироблення стереотипної поведінкової моделі, пов’язаної зі сталими особистісними рисами неповнолітнього. Девіантна поведінка характеризується помітною занепаістю, неповноцінністю особи; вона, як правило, перешкоджає її подальшій соціалізації. Вітчизняна кримінологія схильна пояснювати девіантну поведінку особи поєднанням результатів її неправильного розвитку та несприятливою ситуацією, в якій особа опинилася. Причини девіантної поведінки (як і правопорушень та злочинів) слід шукати і в моральному стані суспільства, у наявності чи відсутності тих або інших моральних цінностей, приписів.

Девіантну (як і злочинну) поведінку в кримінології прийнято вважати відчуженою, оскільки вона свідчить про неприйняття особою цінностей і норм, встановлених суспільством. Ця поведінка є водночас і відчужуваною, оскільки, вчиняючи дрібні правопорушення і злочини, особливо впродовж тривалого часу, людина тим самим постійно ізолює себе від середовища, його норм, цінностей.

У середовищі неповнолітніх правопорушників визнається допустимим порушення кримінально-правової чи будь-якої іншої правової заборони, якщо дуже треба, в тому числі коли цього вимагають інтереси групи. Необхідність дотримання вимог закону співвідноситься головним чином зі ступенем ймовірності покарання за вчинені порушення. Як свідчать спостереження, найчастіше неповнолітній злочинець – це особа, яка володіє звичками, нахилами, стійкими стереотипами девіантної поведінки. Випадково вчиняють злочини одиниці з них. Іншим притаманні: а) перманентна демонстрація зневаги до норм загальноприйнятої поведінки; б) пристрасть до спиртних напоїв, наркотиків, участі в азартних іграх; в) бродяжництво, систематичні

втечі з дому, навчально-виховних закладів; г) ранні статеві зв'язки, статева розпущеність; г) систематична поява (в тому числі й у безконфліктних ситуаціях) злобливості, мстивості, грубості, актів насильницької поведінки; д) тяжіння до створення конфліктних ситуацій, постійні сварки в сім'ї, тероризування батьків та інших членів родини; е) культивування ворожнечі до інших груп неповнолітніх, що відрізняються успіхами в навчанні, дисциплінованою поведінкою; є) звичка до присвоєння всього, що погано лежить, що можна безкарно відібрати у слабшого; ж) порушення психофізіологічного розвитку, невропатологічні риси та патохарактерологічні реакції, знижений рівень інтелектуального розвитку.

У психологічних студіях девіантна поведінка розглядається як така, що не відповідає нормам і ролям. При цьому одні вчені схильні вважати точкою відліку (норми) експектацію, інші – аттитюди поведінки. Експектацією є система очікувань або вимог відносно норм виконання індивідом соціальних ролей; різновид соціальних санкцій, що впорядковують систему відношень і взаємодій у групі. На відміну від офіційних приписів, посадових інструкцій, інших регуляторів поведінки в групі, характер експектацій неформалізований і не завжди усвідомлюваний. Розрізняють дві їх сторони: а) право очікувати від інших поведінки, відповідної їхній рольовій позиції; б) обов'язок поводитися згідно з очікуваннями інших людей.

У результаті застосування динамічного підходу девіантна поведінка постає явищем, що розгортається і в просторі, і в часі. Досліджуючи її, слід ураховувати і конкретні дії особи, і те, що передувало їм. У такий спосіб розкривається генеза девіантної поведінки.

Аналіз психолого-педагогічної, соціологічної, медичної літератури з проблем девіантної поведінки людини свідчить про те, що більшість дослідників тлумачать її в силовому полі дезадаптації, дисгармонії у взаємодії особистості й соціуму, внаслідок чого виникають поведінкові відхилення. Поведінка, що відхиляється від норми, трактується як така, що викликає невідповідність дій і вчинків дитини, підлітка суспільним вимогам, морально-етичним приписам. Представники різних наукових галузей схиляються до думки про те, що девіантна поведінка співвідносна з протиправною, оскільки порушення людиною моральних обов'язків, етичних норм призводить до порушення закону.

У другому розділі **”Девіантна поведінка як об'єкт педагогічних досліджень”** нами проаналізовані чинники, що формують поведінку особистості, яка характеризується різного роду соціальними девіаціями, охарактеризована система профілактичних заходів вітчизняної педагогічної практики, визначене місце християнської етики та християнського віровчення у педагогічному процесі корекційно-профілактичної роботи з асоціальною молоддю.

Процес становлення національної системи освіти засвідчує актуальну потребу у формуванні якісно нових підходів до навчання та виховання підростаючого покоління. Реалізація поставлених педагогічних завдань передбачає становлення всебічно розвиненої особистості.

Випадки відхилення від схвалюваної соціумом поведінки припадають на так звані кризові періоди становлення індивіда (“перехідний” вік), коли поряд з психофізіологічними змінами в організмі молодшої людини відбувається кардинальне переосмислення цінностей, зміна авторитетів, формування нових моделей ставлення до навколишньої дійсності й, відповідно, коригування власної поведінки. В.Гур’єва виділяє кілька видів негативних реакцій у поведінці молодших школярів: *імітація* (копіювання дитиною негативних моделей поведінки, що не схвалюються батьками, вчителями), *опозиція* (схильність до грубого поводження, бійок, постійного обманювання, прогулів шкільних занять і тощо), *відмова* (надмірна замкненість школяра, уникнення ним будь-яких контактів із однолітками та дорослими).

Відомо, що зміни в мотиваційній сфері неповнолітніх осіб зумовлюються, перш за все, змінами зовнішніх умов їхнього життя. Зростає значимість підлітка в родині, він отримує новий статус у школі, суттєво розширюється сфера його спілкування (формального й неформального), активно розвивається самосвідомість, зростає прагнення самоствердитися, довести свою позицію, переконання тощо. Під безпосереднім впливом названих біологічних, психологічних та соціальних чинників формується мотиваційна сфера неповнолітніх.

Схильність підлітків до тих чи інших форм неадекватної поведінки пов’язується дослідниками зі специфічними типами характеру особистості, що детермінують способи взаємодії конкретного індивіда з навколишнім середовищем: *нестійкий* тип особистості (зі шкільних прогулів, що виступають однією з найхарактерніших форм протесту проти “нав’язуваного” дорослими способу життя, приєднання до асоціально налаштованої компанії однолітків починаються дрібне хуліганство, вживання алкоголю та наркотичних речовин, крадіжки тощо); особистість *демонстративного* типу (будь-що намагається привернути до себе увагу, оскільки на “сцені цього театру” (такою уявляється ними дійсність) головна роль належить внутрішньому “Я” підлітка); *гіпертимний* тип (підлітки-гіпертими відзначаються емоційно підвищеними, нестабільними настроями, жагою до різноманітних пригод, пристрастю до ризикованих дій, що часто призводить до конфліктів із законом); *збуджуваний*, або *епілептоїдний*, тип (найчастіше таким підліткам притаманні соціально небезпечні (агресивні) форми поведінки, схильність до алкоголю, вживання наркотичних речовин, захоплення азартними іграми, статеві збочення).

Як показують спостереження, саме гіпертимний та епілептоїдний типи особистості, а також особи з відверто негативною та злочинною спрямованістю найчастіше схильні до протиправних дій (хуліганство, пограбування, розбишацтво, зґвалтування тощо), участі в асоціальних та антисоціальних (злочинних) угрупованнях.

Як свідчить педагогічний досвід роботи з особами, схильними до асоціальних проявів, скоєні неповнолітніми правопорушення нерідко мають груповий характер: потрапляючи в компанію з виразно асоціальною спрямованістю, підліток тим самим прилучається до дій, які він, можливо, не зробив би сам. Причина асоціальних нахилів неповнолітніх полягає в цілому

комплексі спотворених інтересів і потреб, деформованому ставленні до оточуючого суспільства, загальноприйнятих соціальних норм і правил співжиття. Досвід педагогів-практиків указує на наявність перекручених уявлень неповнолітніх про правові норми, положення, чинне законодавство. Йдеться про неправильне ставлення до принципів і вимог закону, що склалося в результаті особистого досвіду безкарності за протиправний вчинок.

Схильність особи до асоціальної поведінки може бути й наслідком деформації психічної сфери підлітка через украй несприятливі умови життя, неправильне родинне виховання, згубний вплив найближчого оточення. Зокрема, як свідчить статистика, в 30-40% випадків девіантної поведінки неповнолітніх констатується наявність безпосереднього негативного прикладу з боку батьків та інших старших членів родини. Останнім часом набуває все більшого поширення безпосереднє стимулювання батьками протиправних дій неповнолітніх дітей із метою отримання матеріального прибутку.

У контексті зазначеної проблеми вважаємо необхідним звернути увагу й на сімейні різновиди девіацій, що є асоціальними моделями поведінки всієї родини або окремих її членів.

Отже, однією з причин відхилення від загальноприйнятих норм поведінки може виступати зовнішній тиск, що спостерігається по лінії “підліток – об’єднання однолітків”, “підліток – родина”. Важелями впливу в таких ситуаціях виступають відповідно колективна норма, сповідувана групою неповнолітніх, та члени родини, повсякденна поведінка й спосіб життя яких мають неадекватний характер стосовно суспільних законів і правил. Зауважимо, що переважна більшість вікових (підліткових) варіантів девіантної поведінки має насамперед груповий характер.

У II-й половині XX ст. рання профілактика правопорушень тлумачилася переважно як діяльність державних органів і громадських організацій, спрямована на усунення специфічних обставин, що сприяють формуванню соціальних девіацій та злочинної поведінки неповнолітніх осіб.

Аксіоматично, що найсуттєвішими причинами злочинної поведінки молоді стають недоліки у вихованні. Аналіз поведінки неповнолітніх злочинців виявляє насамперед значно знижену здатність їх до адаптації в соціальному середовищі. Отже, основне завдання ранньої профілактики правопорушень серед неповнолітніх полягає у вивченні причин виникнення й закономірностей соціальної дезадаптації особистості, а також у розробці методів її усунення.

При з’ясуванні причин формування асоціальних проявів необхідно поєднувати зусилля педагогів, соціологів, юристів, психологів, лікарів-психіатрів. Власне, такий підхід декларувався й вітчизняної педагогічною практикою. Серед основних суб’єктів, на які спрямовувалися профілактичні заходи вітчизняної педагогічної практики означеного періоду, слід виокремити родину та школу. Питання усунення потенційних негативних впливів на підростаюче покоління з боку батьків, інших членів родини, покращення сімейного виховання посідали центральне місце в ранньопрофілактичній роботі, оскільки асоціальна позиція батька і матері свідомо чи несвідомо стає об’єктом для наслідування підлітком, адже вони – найближчі й найдорощчі

йому люди. Згубні наслідки негативної поведінки батьків засвідчують подальші вчинки дітей: втечі з дому, жебракування, алкоголізм, злочинні дії тощо.

У процесі комплексної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх вирішальну роль відіграють також загальноосвітні школи й заклади професійно-технічної освіти. Адже закономірно, що перевиховання та виправлення неповнолітніх правопорушників органічно пов'язане із загальною навчально-виховною роботою. Значна увага в педагогічній практиці вітчизняної школи приділялася налагодженню соціально прийнятних форм взаємодії індивіда з навколишнім середовищем – учнівським колективом. В історії вітчизняної педагогічної практики другої половини ХХ століття акцент робився на профілактичному ефекті карно-правових заходів боротьби зі злочинністю.

Друга половина ХХ ст. позначена посиленням уваги педагогів до правової освіти і виховання молоді як одного з методів профілактики підліткової злочинності. Визнаючи правове виховання важливим регулятором щоденної поведінки, педагоги прагнули перетворити його на своєрідний “канал” засвоєння колективного досвіду суспільства. Органічною складовою правового виховання в режимних установах був комплекс заходів, спрямованих на роз'яснення неповнолітнім правопорушникам взаємозв'язку між правовими та морально-етичними нормами. Важливим компонентом правового виховання виступала також демонстрація принципу соціальної справедливості, покладеного в основу законодавчого регулювання суспільних відносин.

Акцент виховно-профілактичної роботи колоній для неповнолітніх робився на загальноосвітньому та професійно-технічному навчанні, а також на участі засуджених у суспільно корисній праці. Виховно-трудова колонія, як, зрештою, й спеціальні професійно-технічні училища, школи-інтернати та інші навчально-виховні заклади з посиленням педагогічним контролем, забезпечували не лише профілактику правопорушень (запобігали подальшим можливим проявам девіантної поведінки), але й здійснювали “повернення” до суспільства й адаптацію в ньому неповнолітніх осіб, схильних до антисоціальних проявів. Методика проведення профілактики девіантної поведінки (як, власне, і вся педагогічна практика) другої половини ХХ століття прикметна прагненням максимально диференціювати й індивідуалізувати педагогічний вплив. Водночас одним із основних прийомів профілактики девіантної поведінки вважалася й демонстрація позитивних поведінкових зразків.

Кінець ХХ століття у вітчизняній педагогічній практиці позначений переосмисленням загальних принципів корекційно-профілактичної роботи з асоціальною молоддю. Сучасний етап розвитку педагогічної науки засвідчує й деталізацію цілей психолого-педагогічної роботи з особами, схильними до асоціальних проявів.

Характерною особливістю вітчизняного виховного ідеалу є домінування в ньому рис християнської етики, основним джерелом якої виступають тексти Святого Письма, описи життя християнських святих, а також інтерпретації основ віровчення видатними релігійними діячами, богословами й педагогами. Якісно новий етап застосування християнської етики як пропедевтичного

чинника девіантної поведінки розпочинається зі здобуттям Україною незалежності.

Третій розділ **”Основні шляхи підвищення ефективності діяльності режимних установ для неповнолітніх”** присвячений аналізу організації навчально-виховної роботи в пенітенціарних установах, вивченню проблем ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою, визначенню чинників ефективності впровадження новітніх педагогічних досліджень з проблем девіантної поведінки,

Удосконалення діяльності пенітенціарних установ передбачає насамперед значне поліпшення рівня професійної підготовки співробітників відповідних режимних закладів, оволодіння ними ґрунтовними знаннями педагогічних закономірностей, принципів, засобів і методів впливу на неповнолітніх девіантів, знання вікових та індивідуально-психологічних особливостей вихованців тощо. Реалізація гуманістичного, особистісно зорієнтованого підходу до виховної роботи в умовах установ виконання покарань для неповнолітніх вимагає, в першу чергу, гуманізації взаємовідносин між співробітниками та засудженими, визнання цінності людини, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, як самоцінної особистості. Відтак запорукою успіху в перевихованні неповнолітніх правопорушників, їх ресоціалізації, здійсненні профілактики девіантної поведінки виступає вміння застосовувати ефективні засоби педагогічного впливу, наукове обґрунтування виховних програм і технологій, створення необхідних умов для їх упровадження.

Осмислюючи основні шляхи запровадження та підвищення ефективності педагогічних досліджень із проблем девіантної поведінки, слід звернути увагу на присутні зміни в теорії й практиці здійснення виховно-корекційного впливу на засуджених, що спостерігаються у вітчизняній педагогічній думці впродовж останніх десятиріч.

Навчально-виховний процес у колоніях для неповнолітніх правопорушників забезпечують учителі загальноосвітніх шкіл, розташованих на території режимних установ, вихователі, психологи, працівники соціальних служб, інструктори з фізкультурно-спортивної роботи. Виховна робота організовується за спеціальними програмами в індивідуальних, групових і масових формах на основі психолого-педагогічних методів. Вона спрямовується насамперед на ресоціалізацію засуджених, формування та закріплення в них прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення і подальшого розвитку знань, загальноосвітнього й культурного рівня.

Для забезпечення педагогічно корисного дозвілля та відпочинку неповнолітніх правопорушників, їх участі в культурному житті у пенітенціарних установах створена відповідна матеріально-технічна база. Розвинута тут і система клубної та позакласної (позанавчальної) роботи.

Важливим аспектом виховної діяльності з девіантними особами виступає організація соціально-психологічної роботи. Цікавим у цьому плані вважаємо

досвід Маріупольської виховно-трудової колонії для неповнолітніх, де впродовж кількох років вихованці вивчають факультативний курс “Людина в сучасному світі”. Основними його завданнями є: професійна адаптація учнів відповідно до динаміки суспільного розвитку; правова просвіта з урахуванням змін у Кримінальному кодексі; санітарно-гігієнічна, медична просвіта, популяризація валеологічних знань; психологічний захист вихованців; педагогічна корекція; формування в свідомості підлітків усвідомлення власної унікальності, самооцінки, корисності сім’ї та суспільству.

Ефективність упровадження новітніх педагогічних досліджень із проблем девіантної поведінки безпосередньо залежить від багатьох чинників. З найголовніших можемо виокремити: а) особливості соціального середовища конкретних установ виконання покарань; б) специфіку форм діяльності засуджених і типів стосунків, що виникають у їх процесі; в) відповідність змісту, форм і методів виховного впливу індивідуальній і типологічній специфіці особистості підлітка; г) ставлення засудженого до скоєного ним злочину та кримінального покарання за цей злочин; ґ) власну активну діяльність неповнолітнього щодо самовиховання й виправлення; д) динаміку розвитку позитивних якостей особистості.

Психологічні спостереження, проведені в режимних виховних закладах (зокрема, в Маріупольській колонії), свідчать про те, що більшості засуджених притаманний нестійкий тип особистісного спрямування. Останнє пояснюється, на наш погляд, віковими особливостями підлітків, коли індивідуальні риси особистості ще перебувають у стадії активного формування. Ефективність педагогічної роботи з таким типом особистості залежить, перш за все, від здатності вихователя наполегливо формувати соціально корисні, дієві й перспективні життєві плани, переконувати в тому, що успіх їх реалізації після звільнення пов’язаний із необхідністю зміни власних асоціальних поглядів. Одним із ефективних шляхів перевиховної діяльності є спонування до самовиховання, здійснення його за послідовною програмою з широким застосуванням заохочень як способу формування впевненості підлітка в собі. Широко застосовуються також форми педагогічної роботи, що передбачають залучення засуджених до виконання різних громадських доручень із наданням при цьому необхідної безпосередньої й опосередкованої допомоги.

Для засуджених із негативною спрямованістю особистості характерні асоціальні установки й потяги. Причому в багатьох вони є сформованими на рівні переконань, якими нерідко засуджені хизуються, пропагуючи їх як норму. Вони не каються в скоєних злочинах, активно протидіють заходам виховного впливу, активові засуджених. Такі неповнолітні правопорушники, як показує практика, мають досить довгий злочинно зорієнтований досвід у житті ще до прибуття у виховну колонію, а деякі з них засуджені вдруге (так звані рецидиви, з якими, зокрема, працює Маріупольська виховна колонія, де лише в грудні 2006 року перебувало 46 повторно засуджених підлітків). Досить часто спостерігаються випадки повної втрати такими вихованцями позитивних соціальних зв’язків або значне їх послаблення. Це, звісна річ, негативно відбивається на їхньому ставленні до праці, навчання, оточуючих. Часто

спостерігається серед них брехливість та жорстокість, прагнення до пригнічення слабших і підлецування до сильніших.

Ураховуючи вищезауважене, можна констатувати, що робота з перевиховання засуджених із негативною спрямованістю надзвичайно складна. Вона потребує значних зусиль із боку педагогів і адміністрації закладу утримання. Передусім підкреслимо необхідність постійного суворого контролю за поведінкою таких вихованців, прагнення до подолання негативних виявів у їхньому поведженні, спілкуванні, зокрема будь-яких спроб впливу на інших (намагання організувати негативно спрямовані групи, примусити інших працювати на себе, застосовування фізичного впливу, поширення “кримінальної романтики”, асоціальних поглядів тощо).

Таким чином, підвищення ефективності впроваджуваних педагогічних розробок безпосередньо залежить від урахування індивідуального спрямування особистості девіантних підлітків, специфіки їхніх характерів, тенденцій формування світогляду, комплексу потреб, ідеалів тощо. Як показує практика, результативність роботи із засудженими зумовлюється узгодженою дією педагогів, психологів та адміністрації виховної колонії, а також системним застосуванням різноманітних методів вивчення особистості (спостереження, аналіз документації, індивідуальні бесіди, анкетування, узагальнення незалежних характеристик, аналіз продуктів діяльності, спеціальне створення ситуацій за типом природного експерименту, застосування психодіагностичних методик тощо).

Сучасні психолого-педагогічні розробки в галузі виховної роботи з неповнолітніми девіантами зорієнтовані на відмову від застосування каральних та заідеологізованих форм і методів роботи. Натомість активно впроваджується особистісно-гуманний підхід до виховної роботи в умовах виховних колоній, зорієнтований на “олюднення” взаємовідносин між співробітниками і засудженими, визнання особистісної цінності кожного неповнолітнього, який відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, його прав на соціальний захист як людини, на виявлення і розвиток здібностей, індивідуальності.

Як засвідчує практика, для розвитку в неповнолітніх засуджених бажаних для їх ресоціалізації рис особистості особливо ефективним є залучення до соціально корисної діяльності передовсім гуманістичного спрямування.

Перспективним напрямом соціально корисної діяльності неповнолітніх вихованців режимних установ може бути організація гуртків національного ремесла (різьблення по дереву, карбування, вишивки, гончарного виробництва), а також флористики, випалювання тощо.

Окремим напрямом педагогічних досліджень у сфері виправлення асоціальних моделей поведінки й профілактики різноманітних девіацій вважається естетичне виховання засуджених неповнолітніх.

Ефективність роботи пенітенціарних установ залежить насамперед від активного запровадження методів психолого-педагогічного впливу на особистість неповнолітнього девіанта. Відтак великого значення набуває педагогічно грамотне використання індивідуального та диференційованого

підходів до засудженого, що є основою виховної роботи в сучасних режимних установах.

Слід сказати, що індивідуальна робота з різними категоріями неповнолітніх правопорушників починається, як правило, з вивчення документації, що їх характеризує. У сучасній пенітенціарній педагогіці з метою встановлення продуктивного контакту з девіантними особами застосовується так звана методика контактної взаємодії (розроблена Л.Філоновим і адаптована до сучасних реалій В.Кривушею та В.Синьовим). Суть методики налагодження психологічного контакту полягає в організації педагогічної та психологічної роботи з неповнолітніми правопорушниками навіть тоді, коли виникають своєрідні бар'єри нерозуміння і неприйняття ним допомоги фахівців.

Чи не основним напрямом впровадження новітніх педагогічних і психолого-педагогічних досліджень у практику виховної діяльності колоній є розробка спеціальних навчальних курсів із ресоціалізації неповнолітніх, надання їм необхідних знань, умінь і навичок для успішного повернення до повноцінного життя в суспільстві.

Нині впровадженням у практику новітніх педагогічних розробок щодо попередження та профілактики девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників опікуються методично-виховні ради режимних закладів.

Осмислення питань впровадження в практику режимних закладів найновіших досягнень пенітенціарної педагогіки дозволяє зробити висновок про багатоаспектність обраної проблеми, розмаїття методів і прийомів перевиховання неповнолітніх правопорушників та складність їх ресоціалізації. Досвід діяльності сучасних режимних установ для неповнолітніх переконливо свідчить про те, що проблема підвищення ефективності виховної діяльності постає на перехресті багатьох наук.

ВИСНОВКИ

1. Девіантну поведінку ми розглядаємо як таку, що суперечить прийнятим у даному суспільстві правовим, моральним, соціальним та іншим нормам. Таке поведіння співвідноситься із протиправним і пов'язане з порушеннями закону. З огляду на особливості предмета нашого дослідження, слід урахувати наявність **первинної** (відхилення в поведінці, що порушує соціальні норми, проте, як правило, залишається непоміченим агентами соціального контролю) та **вторинної** (відхилення в поведінці, що виробляються в індивіда як відповідь на реакцію інших індивідів на його вчинки) девіацій.

2. Основні причини девіантної поведінки дітей і підлітків пояснюються *біологічними* (масова алкоголізація та наркотизація населення; зловживання фармацевтичними препаратами; неякісне харчування вагітних; ускладнені патології вагітності й пологів; телегонія (вирішальний вплив на потомство жінки першого в її житті чоловіка – часто за генофондом не кращого); наслідки чорнобильської катастрофи; анемія та неврози в батьків) та *соціально-економічними* (масове скорочення мережі дошкільних закладів та оздоровниць; відсутність вузьких фахівців у системі дошкільної та шкільної освіти; недостатня кількість безкоштовних позашкільних і позакласних гуртків, клубів

для розвитку дітей за інтересами; завантаженість батьків (найчастіше – їхня безграмотність і недбалість у питаннях виховання); грубі порушення санітарних норм у режимі шкільного навчання; надмірний вплив на нестійку дитячу психіку засобів масової комунікації; значне зниження життєвого рівня в країні загалом) чинниками.

3. Важливу роль у справі попередження девіантної поведінки неповнолітніх вихованців режимних установ відіграють пенітенціарні школи, що функціонують при виправно-трудовах закладах. Специфічною ознакою таких шкіл є домінування виховних завдань над навчальними. Відтак чи не основна їх функція – людинотворча.

Основними *принципами* діяльності пенітенціарної школи є: функціонування в гуманістичній парадигмі освіти, коли людина – головна цінність педагогічної культури; особистісно орієнтований підхід до освіти (збереження й відновлення тілесного та духовного здоров'я вихованців, їх особистої свободи, моральності, пошуку сенсу життя); ресоціалізація особистості учнів (надання їм можливості вільної адаптації в умовах ринкової економіки, масового безробіття, підвищення вимог до рівня кваліфікації робітників і службовців); культурна ідентифікація вихованців (переживання почуття приналежності до національної культури, інтерналізація духовних цінностей народу, патріотична самосвідомість тощо).

Пенітенціарна школа виконує такі головні *функції*: освітню; ресоціалізацій; валеологічну; правового захисту й охорони; рекреаційну; самоактуалізацій; корекційну.

4. *Методи* педагогічного впливу на неповнолітніх вихованців режимних установ повинні відповідати таким основним принципам: педагогічний оптимізм; повага до особистості, розуміння душевного стану вихованця; розкриття мотивів і зовнішніх обставин девіантної поведінки; зацікавленість долею неповнолітніх девіантів. Головне завдання пенітенціарних шкіл – забезпечити зміни в світогляді учнів, виховати людей громадянського суспільства.

Прийоми педагогічного впливу на дітей і підлітків, що виховуються в режимних установах, розподіляються на три основні групи: творчі (сприяють покращенню стосунків між вихователем і вихованцем, встановленню душевного контакту, підвищенню успішності школярів), гальмівні (прийоми, в яких відкрито виявляються влада вихователя (осуд, покарання, наказ, вияв обурення) та паралельна педагогічна дія (натяк, іронія, розвінчання, удавана недовіра, виконання певної справи замість вихованця тощо) та допоміжні (спрямовані на організацію зовнішньої опори правильної поведінки та відмову від фіксації окремих вчинків вихованців).

Позитивних результатів у виправному процесі можна досягнути лише за умови правильно організованої виховної роботи із осудженими. Йдеться про систему педагогічно обґрунтованих заходів, що сприяють подоланню особистісних деформацій неповнолітніх, їх всебічному розвитку, законопослушній поведінці й соціальній адаптації після звільнення. Науково обґрунтована організація виховної роботи потребує врахування різних

чинників, особливо тих, що стосуються мотиваційного середовища формування поведінкових установок. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення найпоширеніших стереотипів поведінки засуджених, що стають наслідком неоднакового сприйняття ними виправного впливу.

5. Цілеспрямована організація міжособистісних і групових конфліктів є невід'ємною складовою адміністративного управління мікросередовищем осуджених. Вивчення взаємовідносин у середовищі режимної установи дає змогу виявити й позитивні риси засуджених, на які можна спиратися у виховній роботі і які слід зміцнювати. Спостереження за поведінкою неповнолітніх девіантів, процесом їхньої адаптації до умов відбування покарання й ставленням до виправного впливу на них свідчать про необхідність диференційованого підходу до виховної роботи з осудженими.

Отже, попередження девіантної поведінки вихованців режимних установ для неповнолітніх – це формування у них шанобливого ставлення до людини, суспільства, праці, норм, правил і традицій людського співжиття та стимулювання правослухняної поведінки. Основними засобами попередження є режим відбування покарання, суспільно корисна праця, виховна робота та загальноосвітнє й професійно-технічне навчання.

Перспективними напрямками для подальших історико-педагогічних досліджень вважаємо: виявлення специфіки педагогічного впливу на поведінкові моделі неповнолітніх вихованців режимних установ із різним ступенем сприйняття (високий, середній, низький); розробку комплексних заходів постійного психолого-педагогічного впливу на неповнолітніх девіантів з метою мотивації їх позитивної поведінки; вироблення ефективних методик попередження (ліквідації) конфліктних ситуацій у середовищі вихованців режимних установ для неповнолітніх.

Питання боротьби з правопорушеннями й злочинністю слід розв'язувати єдиними зусиллями держави та її інституцій, громадських органів і організацій, трудових колективів, окремих громадян.

Мусимо констатувати, однак, факт постійного і значного зростання виявів девіантної поведінки, правопорушень, злочинності у середовищі неповнолітніх, що є наслідком їх дезадаптованості в сучасному суспільстві. Чи не основною причиною такого стану речей, із нашого погляду, слід вважати відсутність взаєморозуміння, наступності в діяльності відомств, причетних до профілактичної, в тому числі корекційної, роботи з неповнолітніми девіантами, правопорушниками. Тимчасом саме єдність дій усіх учасників цього процесу сприятиме ефективному розв'язанню завдань зміцнення правопорядку. Окрім того, гарантією успішної роботи в цьому напрямку є правові й організаційні основи попереджувальної діяльності. Від того, наскільки науково обґрунтованими та адекватними будуть методи й форми цієї діяльності, значною мірою залежить ефективність реалізації суспільством своїх попереджувальних функцій.

Не менш актуальною вважаємо проблему створення в загальноосвітніх навчальних закладах класів спеціального навчання – не лише для розумово відсталих, для дітей із порушеннями зору чи глухих, а й для соціально та

емоційно неврівноважених дітей і підлітків. Не слід також нехтувати позитивним досвідом по попередженню девіантної поведінки неповнолітніх, накопиченим у США, Франції, Німеччині, інших розвинених країнах).

Основний зміст роботи відображений у таких публікаціях автора:

1. Бадьора С.М. Специфіка й ефективність методик педагогічної роботи з різними категоріями девіантів/ С.М. Бадьора /Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України // Проблеми освіти. - К., 2007. – Вип. 52. – С. 350-356.

2. Бадьора С.М. Методики корекції девіантної поведінки: ресоціалізація та індивідуальна робота / С.М. Бадьора / Слов'янський державний педагогічний університет// Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ - 2007. – Вип. XXXVIII. – С. 244-250.

3. Бадьора С.М. Індивідуальний та диференційний підхід до осіб з девіантною поведінкою. Програми перевиховання / С.М. Бадьора / РВНЗ «Кримський гуманітарний університет// Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Ялта. – 2007. – Вип. 13. - Ч. 2. – С. 3-17.

4. Бадьора С.М. Модель розвитку девіантної поведінки особи і коригуючі прийоми педагогічного впливу / С.М. Бадьора / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука// Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. – Рівне. – 2008. – Частина I. – С. 43-51.

5. Бадьора С.М. Проблеми злочинності неповнолітніх у контексті девіантної поведінки/ С.М. Бадьора/ Інститут вищої освіти АПН України// Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – К., 2008. – Додаток 3, том II (9). – С.40-44.

6. Бадьора С.М. Девіантна поведінка як об'єкт педагогічних спостережень/ С.М. Бадьора/ Зб.наук.праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Інститут духовного розвитку людини// Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – Луганськ. – 2007. - Випуск 4(23). – С.18-35.

7. Бадьора С.М. Християнська етика – пропедевтичний чинник девіантної поведінки/ С.М. Бадьора/ Зб.наук.праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Інститут духовного розвитку людини// Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – Луганськ. – 2008. - Випуск 1(24). – С.3-22.

АНОТАЦІЇ

Бадьора С.М. Проблеми попередження девіантної поведінки вихованців режимних установ для неповнолітніх в історії вітчизняної педагогіки (II половина XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова – Київ, 2009.

У дисертації розглянуте поняття девіантної поведінки особи, причини її виникнення та генезу, що позначені багатоаспектністю.

Проаналізовані чинники, що формують поведінку особистості, яка характеризується різного роду соціальними девіаціями, описана система профілактичних заходів вітчизняної педагогічної практики, визначене місце християнської етики та християнського віровчення у педагогічному процесі корекційно-профілактичної роботи з асоціальною молоддю.

Здійснений аналіз організації навчально-виховної роботи в пенітенціарних установах, вивчені проблеми ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою, визначено чинники ефективності впровадження новітніх педагогічних досліджень з проблем девіантної поведінки.

Ключові слова: девіантна поведінка, дезадаптованість, неадекватність поведінки, особистісні деформації, неповнолітній девіант, конфліктна ситуація, особистість, пенітенціарні установи.

Бадёра С.Н. Проблемы предупреждения девиантного поведения воспитанников режимных учреждений для несовершеннолетних в истории отечественной педагогики (II половина XX в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова – Киев, 2009.

Диссертация представляет собой первое комплексное исследование проблем предупреждения девиантного поведения воспитанников режимных учреждений для несовершеннолетних в истории отечественной педагогики, охватывающее вторую половину XX в. Историко-педагогическое осмысление проблем девиантного поведения несовершеннолетних на современном этапе развития науки можно со всеми основаниями считать неудовлетворительным. В большей степени этот вывод относится к состоянию профилактической работы с подростками, охваченными воспитательным процессом, который осуществляется в режимных учреждениях, принадлежащим к разным ведомствам.

Особенности поведения индивида детерминируется характером его взаимоотношений с группами, членом которых он является, групповыми нормами, ценностными ориентациями, ролевыми предписаниями. Переоценка собственных возможностей, несоответствие вербального и реального планов, отсутствие или ослабление критичности при контроле над реализацией программ поведения, в которых проявляется неадекватность поведения, отрицательно влияет на межличностные отношения. С другой стороны, отсутствие необходимой психологической поддержки детей и подростков выступает одной из причин современной беспризорности, бродяжничества, экстремизма. Как следствие, социум сталкивается с проявлениями девиантного поведения индивида.

В диссертации рассмотрено понятие девиантного поведения личности, причины его возникновения и генезис, характеризующиеся многоаспектностью.

Девиантное поведение трактуется как специфический способ изменения социальных, правовых норм и ожиданий путем демонстрации ценностного отношения к ним – речь идет о системе поступков или отдельных поступков, противоречащих бытующим в обществе правовым или моральным нормам.

Проанализированы факторы, формирующие поведение личности, имеющее разнообразные социальные девиации. К таким факторам относятся глубокие внутренние противоречия организации психики личности, неоднозначное влияние окружающей среды, недостаточная эффективность педагогических средств и форм воспитания.

Рассмотрена система профилактических мер отечественной педагогической практики второй половины XX в., для которой характерно стремление максимально дифференцировать и индивидуализировать педагогическое влияние. Вместе с тем, одним из основных приемов профилактики девиантного поведения считалась демонстрация положительных поведенческих образцов.

Определено место христианской этики и христианского вероучения в педагогическом процессе коррекционно-профилактической работы с асоциальной молодежью. Целью обращения к христианским этическим канонам было помочь усвоению представителями этой возрастной категории норм христианской морали, осознанию своих жизненных ошибок и необходимости их исправления ради собственного будущего.

Осуществлен анализ организации учебно-воспитательной работы в пенитенциарных учреждениях, которая осуществляется по специальным программам в индивидуальных, групповых и массовых формах на основе психолого-педагогических методов и направлена, в первую очередь, на ресоциализацию осужденных, формирование и укрепление у них стремления к участию в общественно полезной деятельности, добросовестного отношения к труду, выполнения требований законов и принятых в обществе правил поведения, повышения и дальнейшего развития знаний, общеобразовательного и культурного уровня.

Изучены проблемы ресоциализации подростков с девиантным поведением. Ресоциализация, на которую направлен педагогический процесс в исправительных колониях, имеет тесную связь с реальной жизнью. Он предусматривает возобновление, налаживание социально полезных связей и отношений осужденных, систематическое ознакомление их с социально-экономическими, политическими проблемами государства, формирование у них позитивных социальных установок, а также привлечение их к социально полезной и личностно значимой деятельности.

Установлены факторы эффективности внедрения новейших педагогических исследований по проблемам девиантного поведения.

Ключевые слова: девиантное поведение, дезадаптированность, неадекватность поведения, личностные деформации, несовершеннолетний девиант, конфликтная ситуация, личность, пенитенциарные учреждения.

Badiora S.N. Prevention of the Deviant Behavior among Juvenile Delinquents in Specialized Institutions from the History of the Home Pedagogic Science.(First part of the 20th century). – Manuscript.

The dissertation for the degree of the Candidate of Pedagogical science on Speciality 13.00.01 – General pedagogic and history of pedagogic. National Pedagogical M.P. Dragomanov University, Kyiv, 2009.

A concept of deviant behavior, its origin and progress was under consideration in the given thesis, the candidate closely investigates factors which mould different kinds of social deviants, preventive measures used in native pedagogical practice, and the outstanding role of the Christian ethics and Christian religion in pedagogical process. Prophylactic work with deviant youth is well pointed out in this work.

Analyses of educational work in specialized institutions as well as problems of juvenile delinquents upbringing and effective implementation of the new pedagogical experiments, which deal with deviant behavior among young people, all these problems are closely investigated in this work.

Key words: deviant behavior, inadequate, non adapted behavior, personal deformation, juvenile delinquent, conflict situation, specialized institutions.